

С. О. Устинов

здобувач

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,
кафедра правознавства

вул. Ватутіна, 1, корп. 8, Луганськ, 91034, Україна

ЮРИДИЧНІ ФАКТИ ЯК ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ, ЗМІНИ ТА ПРИПИНЕННЯ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті досліджуються проблемні питання, пов'язані з юридичними фактами, які слугують підставами виникнення, зміни та припинення правовідносин, в тому числі, і в праві соціального забезпечення. Автором досліджуються тенденції розвитку наукової думки стосовно юридичних фактів, визначення їх ролі, місця та значення в сфері соціально-забезпечувальних правовідносин та формулювання авторського визначення поняття юридичних фактів як підстав виникнення, зміни та припинення правовідносин у сфері соціального забезпечення.

Ключові слова: юридичні факти; підстави виникнення, зміни та припинення; соціальне забезпечення.

Досліджуючи основні проблеми, які виникають у праві соціального забезпечення, окрему увагу слід приділити питанням, пов'язаним з юридичними фактами, які слугують підставами виникнення, зміни та припинення правовідносин, в тому числі, і в праві соціального забезпечення. В науковій літературі, як з загальної теорії права, так і в інших галузевих науках, існують певні точки зору стосовно юридичних фактів, їх природи, значення, ролі, яку вони відіграють в конкретних правовідносинах.

Проблемам юридичних фактів в правничій науці приділяли свою увагу багато фахівців, до яких належать: Н. Г. Александров, С. С. Алексєєв, Я. В. Гайворонська, О. С. Іоффе, С. О. Комаров, В. В. Копейчиков, В. О. Котюк, О. А. Красавчиков, Г. Кикоть, Н. П. Кучерявенко, П. С. Пацурківський, С. М. Прилипко, О. І. Процевський, О. Ф. Скакун, Б. І. Сташків, І. М. Сирота, І. С. Ярошенко та деякі інші науковці.

Метою цієї статті є дослідження тенденцій розвитку наукової думки стосовно юридичних фактів, визначення їх ролі, місця та значення в сфері соціально-забезпечувальних правовідносин та формулювання авторського визначення поняття юридичних фактів як підстав виникнення, зміни та припинення правовідносин у сфері соціального забезпечення.

Під юридичними фактами, в науковій літературі, розуміють такі фактичні обставини, з якими право пов'язує виникнення, зміну чи припинення правовідносин. Це конкретні соціальні обставини (події, дії), що викликають відповідно до норм права визначені правові наслідки — виникнення, зміну чи припинення правових відносин. Поняття юридичного факту по-

єднує два нерозривно зв'язаних моменти: явище дійсності — подія чи дія (матеріальна основа), що породжує в силу приписів норм права визначені правові наслідки (юридична основа) [1, с. 135]. На думку С. С. Алексеева, юридичні факти — обставини, з якими пов'язане життя правовідносин, їхній рух — виникнення, зміна та припинення [3, с. 68].

В. І. Гуреев висловлює думку, згідно з якою юридичними фактами можуть бути: події, що впливають на суспільні відносини і регулюються правом; стани, тобто такі обставини, що існують на протязі тривалого періоду часу; правомірні та неправомірні дії, що відзначаються вольовим характером і певними юридичними наслідками, які настають в результаті їх здійснення [4, с. 72]. Науковці-цивілісти вважають, і з ними не можна не погодитися, що підставою виникнення, зміни і припинення цивільних правовідносин є юридичні факти, тобто конкретні життєві обставини, з якими норми цивільного законодавства пов'язують настання правових наслідків. Тому юридичні факти виступають як проміжна ланка між правовою нормою і цивільними правовідносинами. Юридичними фактами можуть бути різні життєві обставини, що належать як до сфери природи (народження і смерть особи, перебіг часу), так і до соціальної сфери життя (дії і вчинки людей, адміністративні акти, рішення суду). Без юридичних фактів не встановлюються, не змінюються і не припиняються жодні цивільні правовідносини [5, с. 173].

В свій час М. Г. Александров дав визначення поняття складу юридичного факту, під яким розумів «сукупність ознак, за наявності яких відповідний життєвий факт (комплекс фактів) з точки зору соціалістичної держави, що виражає інтереси трудящих, повинен спричиняти ті чи інші юридичні наслідки» [6, с. 174]. Деякі науковці вважають, що факти дійсності набувають юридичного характеру, що виражається в їх ознаках: 1) факти у певній зафіксованій процедурно-процесуальній формі передбачаються нормами права; 2) факти спричиняють встановлені нормою правові наслідки [7, с. 484].

П. С. Пацурківський вважає, що найбільш адекватним є розуміння юридичного факту як правової моделі реального діяння чи події. Тому юридичний факт він визначає, як відповідну реальному явищу систему його спеціальних ознак (склад), виділених на основі норми права, що є юридичною підставою настання правових наслідків [8, с. 205]. Не можна не погодитися з С. А. Комаровим, який виокремив завдання та функції юридичних фактів та відзначає, що «юридичні факти забезпечують перехід від загальної моделі прав та обов'язків до конкретного. У цьому — основне завдання, головна функція юридичних фактів у механізмі правового регулювання. Забезпечуючи надійне виникнення, зміну, припинення правових відносин, юридичні факти сприяють тим самим стабільному і надійному функціонуванню всієї системи правового регулювання» [2, с. 281–282].

В свою чергу О. І. Процевський, розкриваючи поняття юридичних наслідків, відзначав, що наслідки можуть виражатися як у виникненні, зміні або припиненні правовідносин, так і в набутті певних прав та обов'язків [9, с. 81]. В. А. Тарасова [10, с. 8] вважає, що юридичний факт — це закрі-

плений у нормах права факт об'єктивної дійсності (подія, вольовий вплив людей та ін.), який виступає як підстава виникнення, зміни і припинення правових відносин.

Характеризуючи ознаки суб'єктивного юридичного права у сфері соціального забезпечення, Б. І. Сташків відзначає, що зазначені правовідносини виникають «за наявності конкретних юридичних фактів. Дії і події, зазначені у гіпотезі норми права у разі їх вчинення чи настання, дають можливість реалізувати належне особі право, стимулюють її до активних дій. Закріплене у правовій нормі право перетворюється на суб'єктивне, яким правомочна особа може скористатись» [11, с. 321]. Продовжуючи свою наукову думку, дослідник робить висновок, згідно з яким «третім компонентом змісту соціально-забезпечувальних правовідносин виступають реальні дії суб'єктів. Суб'єктивне право і юридичний обов'язок — це те, що дозволено, або те, що слід вчинити. Вони приводяться у дію через фактичну поведінку учасників соціально-забезпечувальних правовідносин. Лише внаслідок конкретних дій (подання заяви, прийняття рішення) й виникають правовідносини у сфері соціального забезпечення» [11, с. 322].

Розглядаючи питання стосовно підстав виникнення, зміни та припинення правовідносин у сфері соціального забезпечення, І. Б. Сташків доходить висновку, що підставами виникнення, зміни чи припинення соціально-забезпечувальних правовідносин «є юридичні факти, тобто дії і події. У праві соціального забезпечення юридичними фактами, як правило, виступають події, зокрема, такі, як старість (вік), інвалідність, тимчасова непрацездатність, народження дитини, вагітність і пологи, втрата годувальника, безробіття, наявність дітей, багатодітність, самотнє проживання, вимушене переселення і т. ін. Підстави виникнення, зміни та припинення правовідносин із соціального забезпечення чітко визначені законом. Зазначені відносини виникають не на підставі одного юридичного факту, а за наявності юридичного складу. До останнього найчастіше належать: а) настання соціально-правової підстави забезпечення (досягнення певного віку, встановлення групи інвалідності, вимушена відпустка і т. ін.), що дає право на конкретний вид соціального забезпечення; б) звернення зацікавленої особи до компетентного органу соціального забезпечення; в) прийняття органом соціального забезпечення рішення щодо надання відповідного виду соціального забезпечення» [11, с. 82].

В свою чергу І. С. Ярошенко з цього приводу відзначає, що юридичні факти — це об'єктивні обставини, з якими пов'язані виникнення, зміна або припинення правовідносин. Як правило, більшість правовідносин із соціального забезпечення виникають із юридичних складів (ряд фактів). Відсутність хоча б одного з необхідних фактів у складі не приводить до виникнення, зміни або припинення правовідносин [12, с. 19]. Доречною і цікавою, на наш погляд, є наукова думка В. С. Андрєєва, який вважає, що «слід виділити юридичний факт, який викликає необхідність правової регламентації відповідних відносин, а також юридично значущі обставини та передумови. Наприклад, в юридичному складі, який викликає виникнення пенсійних правовідносин за віком, юридичним фактом є досягнення

встановленого законом віку. А до юридично значущих передумов належать: наявність страхового стажу відповідної тривалості; письмове звернення за призначенням пенсії за віком; рішення Пенсійного органу [13, с. 115]. Такі юридичні факти, як досягнення пенсійного віку, настання інвалідності, смерть годувальника, трудовий стаж, утримання та інші, вважає І. М. Сирота, входять до комплексу юридичних фактів, що тягнуть за собою визнання у особи пенсійної правоздатності. Підставою ж виникнення правовідносин служить інший комплекс юридичних фактів. До нього входять два юридичних факти: волевиявлення громадянина стати пенсіонером і рішення органу про призначення пенсії. Нормами права підтверджується, що автоматично, з однієї тільки правоздатності, пенсійні правовідносини не виникають. Громадянину при цьому належить ініціатива виникнення не тільки «передпенсійних» правовідносин. Його звернення в орган, що призначає пенсію, означає, що його воля поширюється за межі визнання його таким, що має право на пенсію. Мета його звернення в зазначені органи — одержання пенсії певного виду й у визначеному розмірі [14, с. 97].

Слід погодитися з позицією С. М. Прилипка, який вважає, що об'єктивною підставою для виникнення соціально-забезпечувальних відносин і відмежування їх від інших суспільних відносин, врегульованих правом, виступають соціальні ризики, внаслідок яких особа втрачає роботу чи інші засоби для існування з незалежних від неї причин і самостійно не може подолати те скрутне становище, в якому вона опинилась (втрата годувальника, роботи, техногенні катастрофи, тяжке матеріальне становище, самотність тощо) [15, с. 65]. Отже, соціальний ризик — це визнані суспільством та законодавчо закріплені певні життєві події, які є підставами виникнення, зміни та припинення правовідносин у сфері соціального забезпечення, внаслідок яких особа, з незалежних від неї обставин, втрачає працездатність або засоби для існування та потребує певного соціального захисту відповідно до чинного законодавства України.

Вищезазначене дає можливість дійти висновку, що юридичні факти в праві соціального забезпечення — це обумовлені законодавцем, соціально значущі дії, події та стани, з настанням яких, у однієї категорії суб'єктів права соціального забезпечення-фізичних осіб (членів їх сімей, представників) виникає конкретно-суб'єктивне право на певний вид соціального забезпечення (пенсія, допомога, компенсація та ін.), а у другій категорії учасників цих відносин, відповідних органів, які здійснюють соціальний захист населення, виникає конкретно-об'єктивний обов'язок у визначених законодавством випадках надати конкретну соціальну допомогу. З настанням певних юридичних фактів виникають, змінюються або припиняються певні правовідносини в сфері соціального забезпечення.

Література

1. Гайворонская Я. В., Самусенко Т. М. Теория государства и права / Я. В. Гайворонская, Т. М. Самусенко. — Владивосток, 2001. — 316 с.
2. Комаров С. А. Общая теория государства и права / С. А. Комаров. — М., 1995. — 408 с.

3. Алексеев С. С. Право: азбука — теория — философия: Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. — М.: Статут, 1999. — 712 с.
4. Гуреев В. И. Налоговое право / В. И. Гуреев. — М.: Экономика, 1995. — С. 72.
5. Цивільне право України: Підручник: У 2 кн. / Д. В. Боброва, О. В. Дзера, А. С. Довгерт та ін.; За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — К.: Юрінком Інтер, 1999. — Т.1. — 864 с.
6. Александров Н. Г. Законность и правоотношения в советском обществе / Н. Г. Александров. — М.: Госюриздат, 1955. — 176 с.
7. Теория государства и права / Под ред. А. Б. Венгерова. — М.: Новый юрист, 1998. — 624 с.
8. Пацурківський П. С. Проблеми теорії фінансового права / П. С. Пацурківський. — Чернівці: ЧДУ, 1998. — 276 с.
9. Процессный А. И. Метод правового регулирования трудовых отношений / А. И. Процессный. — М.: Юрид. лит., 1972. — 378 с.
10. Тарасова В. А. Юридические факты в области пенсионного обеспечения / В. А. Тарасова. — М.: Изд-во МГУ, 1974. — 110 с.
11. Сташків Б. І. Теорія права соціального забезпечення: Навч. посіб / Б. І. Сташків. — К.: Знання, 2005. — 405 с.
12. Ярошенко І. С. Право соціального забезпечення: Навч. посіб / І. С. Ярошенко. — К.: КНЕУ, 2005. — 232 с.
13. Андреев В. С. Право социального обеспечения в СССР / В. С. Андреев. — М., 1987.
14. Сирота І. М. Право соціального забезпечення в Україні: Підручник / І. М. Сирота. — Х: «Одіссей», 2001. — 384 с.
15. Прилипко С. М. Предмет права соціального забезпечення: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.05 / С. М. Прилипко. — Х., 2007. — 382 с.

С. О. Устинов

Восточноукраинский национальный университет имени Владимира Даля,
кафедра правоведения
ул. Ватутина, 1, корп. 8, Луганск, 91034, Украина

ЮРИДИЧЕСКИЕ ФАКТЫ КАК ОСНОВАНИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ, ИЗМЕНЕНИЯ И ПРЕКРАЩЕНИЯ ПРАВООТНОШЕНИЙ В СФЕРЕ СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

Резюме

В статье автором проанализированы основные проблемные вопросы, связанные с юридическими фактами, которые являются основаниями возникновения, изменения и прекращения правоотношений, в том числе, и в праве социального обеспечения. Проанализированы различные подходы и точки зрения, высказанные в свое время отдельными учеными. Таким образом, раскрывается собственная позиция относительно вопроса юридических фактов как оснований возникновения, изменения и прекращения правоотношений в сфере социального обеспечения.

Ключевые слова: юридические факты; основания возникновения, изменения и прекращения; социальное обеспечение.

S. O. Ustinov

East Ukrainian National University named after Volodymyr Dahl,
The Department of Law
Vatutina str., 1, b. 8, Lugansk, 91034, Ukraine

**LEGAL FACTS AS BASIS OF, ALTERATION AND TERMINATION
OF RELATIONSHIP IN SOCIAL WELFARE**

Summary

In the article the author analyzes major issues related to the legal facts, which are the bases of creation, change and termination of relationships, including, and the right to social security. Analyzed the different approaches and points of view expressed at the time individual scientists. Thus, disclosed its own position regarding the issue of legal facts as grounds for creation, change and termination of legal relations in social welfare.

Key words: legal facts; the grounds of creation, change and termination; social security.